

Урок 13. Людина, особа, громадянин

1. Чим подібні та чим відрізняються поняття «людина», «особа», «громадянин»

Найбільшою цінністю будь-якого суспільства є людина. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення: «Люди — це суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці». Отже, це поняття включає два аспекти: природний (біологічний) та соціальний (пов'язаний із життям і відносинами в суспільстві).

Юридична наука вивчає окрему людину як індивіда, особу, громадянина, розглядає її відносини з державою й суспільством. Що мають спільного й чим відрізняються поняття «людина», «особа», «громадянин»?

Поняття «людина» насамперед охоплює запальнородові риси, що відрізняють людину від інших живих істот. У такому значенні воно стосується не якоїсь конкретної людини, а людини як представника роду людського.

Процес розвитку та еволюції суспільства спричинив виникнення специфічних відносин між людьми, що характеризуються певним рівнем усвідомленості та узгодженості. Саме це зумовлює поступове збільшення вмісту «соціального» (порівняно з «біологічним») у понятті «людина» та його перетворення на соціально важливу категорію «особа».

Особа — це людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Характерними рисами особи стають:

- 1) розумність — здатність мислити та приймати продумані, виважені, а не інстинктивні рішення;
- 2) свобода — можливість вибору того варіанта поведінки, який найповніше відповідає інтересам особи й не порушує прав інших;
- 3) індивідуальність — наявність специфічних рис, які виокремлюють особу серед інших (соціальний стан, професія, вік тощо);
- 4) відповідальність — можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб.

Слід зауважити, що поняття «особа» може означати не тільки людину, а й підприємство, організацію, установу. Тому в законодавстві України для

характеристики людини як суб'єкта правовідносин вживається поняття «фізична особа», а для характеристики підприємств, організацій, установ — «юридична особа».

Із виникненням держави категорія «особа» набирає політичного змісту та перетворюється на нову категорію «громадянин».

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЛЮДИНА», «ОСОБА», «ГРОМАДЯНИН»

Характер взаємодії особи й держави є важливим показником стану суспільства в цілому, а також його завдань і перспектив розвитку. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство та сучасну людину без вивчення багатоманітних відносин особи й держави, без визначення правового статусу громадянина.

Слово «статус» у перекладі з латинської мови означає становище. Правовий статус громадянина — це правове становище в суспільстві людини, яка має громадянство певної держави.

Громадянин має певні особливості, що надають можливість бути суб'єктом не лише економічних та соціальних, а й політичних відносин. Громадянин — це особа, яка:

- належить до постійного населення певної держави;
- користується правами, наданими державою, та виконує обов'язки, покладені на неї;
- користується захистом із боку держави, як правовим, так і судовим;
- несе законодавчо закріплену відповідальність у разі порушення або невиконання певних рішень, а також у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків.

Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.)

ID-картка громадянина України — документ, що приходить на зміну паспортам старого зразка

Як бачимо, у структурі правового статусу громадянина центральним елементом є юридичні права й обов'язки, які передбачені конституцією, іншими нормативно-правовими актами певної держави. Передумовою цих прав і обов'язків є громадянство.

Громадянство — це стійкий правовий зв'язок особи й держави, що виражається в їхніх взаємних правах і обов'язках.

Гарантії (організаційні, соціально-економічні, політичні тощо) реалізації юридичних прав і обов'язків громадянина доповнюють його правовий статус, роблять його реальним, а не фіктивним. Наступним додатковим елементом правового статусу громадянина є юридична відповідальність, що настає в разі невиконання громадянином своїх юридичних обов'язків.

2. Як людство прийшло до усвідомлення цінності прав і свобод людини

У сучасному світі розуміння прав людини ґрунтується на трьох положеннях:

- по-перше, кожна влада обмежена;
- по-друге, кожна людина має свій автономний світ, втручатися в який не може жодна сила;
- по-третє, кожна людина, захищаючи свої права, може висунути претензії до держави.

За черговістю включення основних прав, свобод і обов'язків до конституцій та міжнародно-правових документів їх поділяють на права першого, другого й третього покоління.

Перше покоління включає проголошені буржуазними революціями (XVII—XVIII ст.) громадянські й політичні права, які отримали назву «негативних», тобто таких, що виражають незалежність особистості від держави, позначають межі її втручання у сферу свободи людини (право на життя, недоторканність житла, виборче право тощо).

Друге покоління стосується соціальних, економічних і культурних прав, що були закріплені в міжнародно-правових документах і конституціях багатьох держав до середини XX ст. Цю групу прав інколи називають «позитивними». Позитивні права потребують підтримки та забезпечення з боку держави. Право на працю, відпочинок, соціальний захист, освіту вимагають від держави проведення постійної, цілеспрямованої політики щодо реалізації певних програм та потребують значних матеріальних ресурсів.

До третього покоління належать солідарні або колективні права, існування яких пов'язане з глобальними проблемами людства та які належать більшою мірою націям, народам чи територіальним громадам, ніж окремим особам (право на мир, на безпечне довкілля, на самовизначення, на місцеве самоврядування тощо). Становлення прав цієї групи почалося після Другої світової війни.

Найпоширенішим критерієм класифікації прав і свобод людини й громадянина є їхній зміст. Зазвичай за змістом вони поділяються на особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права і свободи.

Особисті права і свободи людини покликані забезпечити її недоторканність, можливість фізичного існування й духовного розвитку. Здебільшого вони не пов'язані із громадянством та відносинами з державою. Ці права виникають від народження і спрямовані на захист життя та гідності кожної людини.

Політичні права і свободи — це група прав, які належать людині як члену політичної системи суспільства, коли він виступає насамперед як громадянин держави.

Соціально-економічні права — це права, пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами із суспільством, державою, колективами, іншими людьми.

Культурні права — це права, що забезпечують людині доступ до духовних цінностей, створених окремим народом або всім людством.

Екологічні права людини і громадянина — це встановлені та гарантовані державою можливості у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Загальна декларація прав людини 1948 р.

Для допитливих

Історія ідеї про права людини бере свої витoki в давнині. Уже в Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівність людей. В античних державах і країнах Давнього Сходу рівність людей обґрунтовувалася однаковими природними умовами їхнього походження. Однак за часів рабовласництва й феодалізму панувала ідея про права тільки вільних людей.

Стрімкий розвиток ідеї про права людини припав на епохи Відродження й Просвітництва. Тоді права особи (на життя, свободу, власність тощо) були визнані священними вимогами, що стало основою сучасного розуміння прав людини.

Кожний народ зробив свій внесок у розвиток ідеї про права людини, вирішуючи цю проблему залежно від історичних обставин свого буття. Ідея прав людини, побудована на теорії природного (природженого) права, знайшла втілення в нормативних актах держав Європи й світу. Декларація незалежності, що була прийнята в США в 1776 р., проголосила фундаментальний принцип, на якому ґрунтується демократична форма правління: «Ми вважаємо очевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними

правами, серед яких — право на життя, свободу та прагнення щастя». У Декларації прав людини й громадянина Франції, прийнятій 26 серпня 1789 р., ідеться про «природні, невідчужувані й священні права людини».

Названі документи США та Франції стали підґрунтям для законодавчого закріплення особистих (громадянських) і політичних прав людини в нормативних актах інших держав.

У 1945 р. зусиллями держав світу було створено Організацію Об'єднаних Націй (ООН), а 10 грудня 1948 р. в Парижі Генеральна Асамблея ООН прийняла й проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, виконання якого мають прагнути всі народи й держави.

Загальна декларація прав людини є першим міжнародним документом, у якому найбільш повно викладено перелік прав людини. Цей документ складається з преамбули та 30 статей, де наведено основні права й свободи людини, які можна розділити на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні.

У перших статтях викладено основні філософські засади Декларації — стаття 1 проголошує: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїх правах. Вони наділені розумом і совістю й мають діяти стосовно одне одного в дусі братерства». Отже, рівність і свобода є не дарованим або наданим державою, а природним, невід'ємним правом людини.

Загальна декларація прав людини стала першим в історії міжнародним документом загального значення про права людини, який підкреслював необхідність неухильного дотримання елементарних прав особистості, демократичних прав та свобод для всіх і містив перелік цих прав та свобод.

Частина прав, проголошених Загальною декларацією прав людини, набула свого змістовного розширення в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (23 березня 1976 р.) і Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (16 грудня 1966 р.). Крім міжнародних, приймалися й регіональні акти, наприклад Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (4 листопада 1950 р.).

Права людини — це соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різних матеріальних і духовних потреб шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

Право — це визначена законом міра можливої поведінки особи. Чи реалізовувати гарантовані державою можливості, залежить від самої людини. У цьому значенні його можна визначити як суб'єктивне право.

Поняття «свобода» є за своєю суттю також суб'єктивним правом, воно визначає сферу самостійності людини, захисту від втручання в її внутрішній світ (свобода думки й слова, свобода світогляду й віросповідання тощо).

Забезпечуючи права й свободи людини, держава, у свою чергу, вимагає від неї певної поведінки, що знаходить свій прояв у системі юридичних обов'язків.

3. Якими є підстави набуття та припинення громадянства України

Закон України «Про громадянство України»

Стаття 6. Підстави набуття громадянства України Громадянство України набувається:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) унаслідок прийняття до громадянства;
- 4) унаслідок поновлення в громадянстві;
- 5) унаслідок усиновлення;
- 6) унаслідок установлення над дитиною опіки чи піклування, улаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;
- 7) унаслідок установлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) унаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Правовий статус громадянина відрізняється від правового статусу іноземця (громадянина іншої держави), особи без громадянства. Наприклад, останні в Україні не можуть брати участі в референдумах, не обираються до органів державної влади тощо.

Громадянство України — це правовий зв'язок між фізичною особою й державою Україна, який знаходить свій прояв у їхніх взаємних правах і обов'язках.

Правові відносини, що стосуються громадянства, регулюються відповідними нормативно-правовими актами, основними з яких є Конституція України і Закон України «Про громадянство України» від 18

січня 2001 р. Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких засадах:

- єдине громадянство;
- запобігання виникненню випадків безгромадянства;
- неможливість позбавлення громадянства України;
- визнання права громадянина України на зміну громадянства;
- неможливість автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим із подружжя;
- рівність перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку й моменту набуття ними громадянства України;
- збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Слід додати, що законодавством визначені також умови, за яких відбувається прийняття до громадянства України, а саме:

- визнання й дотримання Конституції України та законів України;
- зобов'язання припинити іноземне громадянство або неперебування в іноземному громадянстві;
- безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років (ця умова не поширюється на особу, яка перебуває у шлюбі з громадянином України понад два роки та постійно проживає на території України, а також на осіб, яким надано статус біженця, — термін безперервного проживання на території України на законних підставах становить три роки від моменту отримання статусу біженця);
- отримання дозволу на постійне проживання в Україні;
- володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування;
- наявність законних джерел існування.

До громадянства України не приймаються особи, які вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид; засуджені в Україні до позбавлення волі

за вчинення тяжкого злочину; вчинили на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким злочином.

Стаття 25 Конституції України проголошує право громадянина України на зміну свого громадянства. У зв'язку із цим стаття 17 Закону України «Про громадянство України» передбачає підстави для припинення громадянства України:

- вихід із громадянства України;
- втрата громадянства України;
- підстави, передбачені міжнародними договорами України, на обов'язковість яких дала згоду Верховна Рада України.

Втрату громадянства не слід ототожнювати з позбавленням громадянства, тому що Конституція України виключає можливість такої процедури.